

YURTDIŞINA İŞÇİ GÖÇÜNÜN 40. YILINA DOĞRU: F. ALMANYA'DAKİ TÜRKLERİN DEĞİŞEN PROFİLİ VE SORUNLARI

Nergis SCHULZE (MÜTEVELLİOĞLU) (*)

SUNUŐ

Türkiye'de 1961'de resmîyet ve hız kazanan yurtdiőına işçi göçü hareketi kırk yıla yaklaşan bir süreyi geride bıraktı. Türkiye'li nüfus F.Almanya' da iki milyonu, Batı Avrupa'da üç milyonu aőtı; dünyada üç buçuk milyona yaklaőtı.

Yurtdiőına çalışmaya gidenlerin bir bölümü ilerki yıllarda ülkeye kesin dönüş yaparken, büyük çoğunluğu da "konuk işçi" iken, "göçmenleőtı"; buldukları ülkelerde yerleőtı. 1993'ten bu yana Almanya'da yabancı nüfusun durumunu ve sorunlarını araőtırmakla görevli kurumların yayınlarında da, "konuk işçi" yerine "göçmen" kavramı kullanılıyor. Bu kavram deđiőikliđi, konuk işçilerin artık göçmen statüsüne geçtiği gerçeğinin en azından söylemde resmi makamlarca da kabullenildiğini gösteriyor.

Bu incelemede 1960'lardan günümüze yurtdiőındaki Türklerin sosyal profilinin ve sorunlarının ne yönde deđiőtđi sorusu, yurtdiőında yaşayan ve çalışan Türk nüfusun geçmiőtte ve bugün en yüksek oranda olduğu F. Almanya özelinde ele alınıyor.

1- Türkiye'den yurtdiőına işçi göçü içinde F. Almanya'ya göç

Yurtdiőına işçi göçünün en yoğun olduğu 1961-1973 döneminde İİBK. aracılığıyla gönderilen toplam 780.287 işçinin %82'si; B. Avrupa'ya gönde-

(*) Dr. Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi

rilen işçilerin ise %84'ü F.Almanya'ya gitmiştir (1). Avrupa'daki T.C. vatandaşlarının büyük çoğunluğu her zaman Almanya'da olmuştur. Bugün de Almanya'daki 2.107 bin kişi, Avrupa'daki toplam T.C. vatandaşlarının %67.5'ini (dünyadakilerin %61'ini) ve F. Almanya'da çalışan 559.842 kişi, Avrupa'daki Türk işçilerinin %69'unu (dünyadakilerin %57.2'sini) oluşturmaktadır (2).

1974 sonrasında Türkiye'den Avrupa'ya işçi göçü çok düşük düzeydedir. Son yıllarda S. Arabistan'a ve B. Devletler Topluluğu'na gönderilen işçi sayısı da giderek azalmıştır. Son beş yıl içinde İİBK aracılığı ile yurtdışına gönderilen işçilerin ülkelere göre dağılımı Çizelge 1'de görülmektedir:

Çizelge 1: Yurtdışına gönderilen işçilerin ülkelere göre dağılımı, 1993-1997

ÜLKELER	1993	1994	1995	1996	1997
Federal Almanya	1.999	2.032	2.246	2.443	1.800
Avusturalya	166	139	248	97	21
Avusturya	82	10	16	5	1
Belçika	2	1	1	2	2
Fransa	8	17	13	16	9
Hollanda	12	12	13	5	2
İsviçre	32	13	18	31	13
Suudi Arabistan	35.826	13.050	14.529	5.635	7.657
Libya	2.549	1.869	1.753	2.063	1.833
B.Devletler Top.	21.303	41.837	35.731	25.943	16.980
Diğerleri	1265	2.165	4.915	4.457	5.003
TOPLAM	63.244	61.145	59.483	40.697	33.321

Kaynak : ÇSGB, Y.İ.H.G.M., 1996 Yılı Raporu, Ankara, 1997; s.5; ÇSGB, Y.İ.H.G.M., 1997 Yılı Raporu, Ankara, 1998, s.5.

2. İşçi alımının durmasından sonra F. Almanya'da Türk nüfusun artışı

F. Almanya'ya kitlesel işçi göçünün 1974'de durmasına karşın, Almanya'daki Türk nüfus günümüze dek artmaya devam etmiştir. 1975'te 1.077 bin civarındaki toplam Türk nüfus 1980'de 1.462 bine, 1990'da 1.695 bine ve 1997'de 2.049 bine ulaşmıştır (3). Bu artışın nedeni, aile birleştirmeleri ve doğumlarla ve diğer yollarla Almanya'daki Türk nüfusa katılanların Türkiye'ye geri dönenlerden daha fazla oluşudur.

Çizelge 2'de 1974'den 1995'e Almanya'dan Türkiye'ye geri dönenlerin sayısı ve yaş gruplarına göre dağılımı özetlenmektedir :

Çizelge 2: F.Almanya'dan geri dönen Türk vatandaşlarının yaş gruplarına göre dağılımı, 1974-1995

Yıllar	TOPLAM	18'in altı.	18-25	25-50	50-65	65+
1974	110825	43643	16372	47566	2490	754
1975	148476	58668	18355	67226	3114	1113
1976	130354	61590	11897	52210	3437	1220
1977	113531	61157	9178	38334	3416	1446
1978	88080	44644	8769	29616	3565	1486
1979	66256	31349	8143	21826	3303	1635
1980	70583	23186	13355	28834	3506	1702
1981	70905	24428	12035	29255	3700	1487
1982	86852	35534	13435	32723	4127	1033
1983	100388	44851	14240	34522	5940	835
1984	213469	83720	17985	93801	16954	1009
1985	60641	25666	9418	10930	5527	900
1986	51934	20148	9050	16559	5274	903
1987	45726	17098	8191	14366	5060	1011
1988	40504	13677	7692	13369	4816	950
1989	38115	11243	7547	13325	4910	1090
1990	35635	9514	7268	12895	4829	1129
1991	36741	8648	7542	14320	4988	1243
1992	40727	9145	7642	16081	6392	1467
1993	46642	10625	8383	18977	7119	1638
1994	47378	10230	8225	20142	7185	1588
1995	44366	8896	7775	19263	6644	1788

Kaynak : Türkiye Araştırmalar Merkezi, Federal Almanya'da Türkler (1961-1997), Essen, 1997, S.8.

Görüldüğü gibi, 1974-1983 aralığında toplam 986.250 kişi Türkiye'ye kesin dönüş yapmış; buna göre yılda ortalama yüz bin civarında geri dönen olmuştur. Kasım 1983'de Almanya'da yürürlüğe giren "Kesin Dönüşü Özendirme Yasası"nın etkisi ile, kesin dönüş yapanların sayısı 1984'de 213.469 kişiyle en yüksek düzeye ulaşmıştır. 1985'ten itibaren geri dönenlerin sayısı önceki yıllara göre önemli ölçüde düşmekle birlikte, 1985-1995 döneminde de toplam 488.400 kişi (yılda ortalama 44.400 kişi) geri dönmüştür. 1990'a kadar geri dönenler içinde 25 yaş altı nüfus ağırlıktayken, 1990'larda 25-50 yaş grubunun göreceli ağırlığı artmıştır.

Çizelge 3'de son yıllarda F. Almanya'ya yeni gelenlerle ayrılanların sayıları karşılaştırmalı olarak yer almaktadır :

Çizelge 3: Yeni gelenler ve F.Almanya'dan ayrılanlar, 1990-1996

Yıllar	Gelen	Ayrılan	Fark
1990	83.604	35.114	+48.490
1991	81.901	36.134	+45.767
1992	87.182	40.316	+46.866
1993	97.800	45.500	+52.300
1994	63.900	46.400	+17.500
1995	73.592	43.221	+30.371
1996	74.144	45.030	+29.114

Kaynak : ÇSGB, Y.İ.H.G.M.; 1996 Yılı Raporu, 1997, Ankara, S. 13; ÇSGB, Y.İ.H.G.M., 1997 Yılı Raporu, 1998, Ankara, S.12.

Görüldüğü gibi 1990'larda da F. Almanya'ya gelenlerin sayısı, ayrılanların sayısından çok daha yüksektir. Gelenlerin büyük çoğunluğu Aile Birleşimi Yasası'ndan yararlanarak Almanya'ya girebilen eş ve çocuklardır. Ayrıca 1990'lı yıllarda, yılda ortalama 23 bin civarında Türk vatandaşının Almanya'dan siyasal sığınma hakkı isteminde bulunduğu bilinmektedir. 1997'de siyasal sığınma isteminde bulunan Türklerin sayısı 16.840'tır (4).

Öte yandan genelde Almanya'daki yabancı nüfus, özelde Türk nüfus doğumlar yolu ile de artmaya devam etmektedir. Yabancı uyruklu çocukların Almanya'da canlı doğan toplam çocuk sayısı içindeki payı 1962'de %1.9 iken, 1974'te %17.3'e yükselmiştir. Son yıllarda Almanya'da canlı doğan toplam çocuk sayısının yılda ortalama %13'ü yabancı uyruklu çocuklardır (5). Almanya'da doğan T.C. uyruklu çocuk sayısı 1996'da 46.676 ve 1997'de 49.610'dur (6).

Aralık 1997'de F. Almanya'nın toplam nüfusu 82 milyon ve ülkedeki toplam yabancı sayısı 7.3 milyondur. 2.107 bin kişi ile Türk nüfus Almanya'daki toplam yabancı nüfus içinde %28.6'lık bir oranla en büyük grubu oluşturmaktadır. Türklerin yabancı nüfus içindeki oranı, 1992-1997 döneminde sabit kalmıştır(7). Yabancı nüfus içindeki diğer büyük gruplar sırasıyla %9.8'lik payları ile Yugoslavlar, %8.3 ile İtalyanlar ve %4.9 ile Yunanlılardır (8).

F. Almanya'daki Türk nüfus sayıca artarken, nüfusun bileşimi de 1970'lere kıyasla büyük ölçüde değişime uğramıştır. Nüfus yapısındaki değişimle birlikte Türk göçmenlerin sorunlarının niteliği de farklılaşmıştır.

3. F. Almanya'daki Türk nüfusun değişen bileşimi

3.1. İstihdamda olan ve bağımlı Türk nüfusun payı

F. Almanya'daki Türk nüfusun değişen bileşimini ortaya koyan en önemli gösterge, toplam Türk nüfus içinde istihdamda olanların payında görülen büyük gerilemedir. Çizelge 4'de 1967'den 1997'ye istihdamda olan ve bağımlı Türk nüfusun payı, genel yabancı nüfusla karşılaştırmalı olarak verilmektedir :

Çizelge 4: İstihdamda olan ve bağımlı yabancı ve Türk nüfusun payındaki değişim, 1967-1997* (1000 kişi)

YIL	Yabancı Nüfus			Türkler		
	Toplam (1)	Sigortalı çalışan (2)	2/1 (%)	Toplam (3)	Sigortalı çalışan (4)	4/3 (%)
1967	1.806.7	991.3	54.8	172.4	131.3	76
1970	2.976.5	1.949.0	65.4	469.2	353.9	75.4
1975	4.089.6	2.038.8	49.8	1.077.1	543.3	50.4
1980	4.453.3	2.015.6	45.2	1.462.4	588.0	40
1990	5.342.5	1.793.4	33	1.694.6	594.5	35
1995	7.173.9	2.094.0	29.1	2.014.3	600.4	29.8
1997*	7.314.0	2.077.7	28.4	2.049.0	578.2	28.2

*31 Aralık 1996'daki durum

Kaynak : A.Gitmez, (1983), *Yurtdışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler, İstanbul, S.24, Çizelge 1.4; Bericht der BBfA, Dezember 1997, Bonn, 1998, S.174, Çizelge 1; S.175, Çizelge 2; S.201, Çizelge 25 ve Bericht der BBfA, März 1994, Bonn 1995, S.93 ve S.101.*

Çizelgeden izlenebilen değişimlerden biri, 1967'den 1997'ye Türk nüfusun toplam yabancı nüfus içindeki payında görülen artıştır. Türklerin 1967'de Almanya'daki toplam yabancı nüfus içinde %9.5 olan payı 1997'de %28'e yükselmiştir. İkinci önemli değişim, toplam Türk nüfus içinde istihdamda olanların payının 1967'de %76 iken, sürekli azalarak 1997'de %28.2'ye düşmesidir.

1967-1997 döneminde Türk nüfustan istihdamda olanların payındaki azalma, genel yabancı nüfustan istihdamda olanların payındaki azalmaya kıyasla çok daha hızlı olmuştur. Üçüncü değişim 1967'de Almanya'da çalışan toplam yabancı nüfusun içinde Türklerin %13 olan payının 1997'de %27.8'e yükselmesidir.

Özetle son otuz yıl içinde bir yandan Almanya'daki toplam Türk nüfus ve onların istihdamdaki yabancılar içindeki oranı artarken, bir yandan da toplam Türk nüfus içinde istihdamda olanların oranı önemli ölçüde gerilemiştir.

3.2. Türk nüfusun yaş gruplarına ve cinsiyete göre dağılımı

F. Almanya'daki Türk nüfusun değişen bileşimini ortaya koyan diğer bir gösterge, nüfusun yaş gruplarına göre dağılımıdır. Bu açıdan 1973'ten 1997'ye gerçekleşen değişim Çizelge 5'te özetlenmektedir :

Çizelge 5: Türk nüfusun yaş gruplarına göre dağılımında değişim 1973-1997

Yaş Grupları	30.9.1973	30.9.1978	31.12.1997
0-21 Yaş G.	28.2	41.8	39.1
22-35 Yaş G.	47.1	28.1	31.3
36-55 Yaş G.	26.0	29.4	19.9
55 Yaş üstü G.	0.5	0.7	9.5

Kaynak : 1973 ve 1978 için A. Gitmez, 1983, S.30; 1997 için Çizelge 6'daki veriler.

Çizelgede görüldüğü gibi, 1973'ten 1997'ye orta yaş gruplarındaki nüfus azalırken, 0-21 yaş grubundaki ve 55 yaşın üstündeki nüfus artmıştır. Orta yaş gruplarındaki nüfusun azalması, yeni işçi alımının durması ile açıklanabilir. 0-21 yaş grubunun payındaki artış, F. Almanya'da doğan çocuk sayı-

sındaki artışın bir yansımasıdır. 55 yaş üstü nüfusun payında görülen önemli artış ise, göçün başlangıcında işçi olarak çalışmaya gidenlerden bir bölümünün geri dönmeyişinin sonucudur.

1997'deki durumu ile F. Almanya'daki Türk nüfusun yaş gruplarına ve cinsiyete göre dağılımı Çizelge 6'daki gibidir :

Çizelge 6: 1997'de F. Almanya'daki Türk nüfusun yaş gruplarına ve cinsiyete göre dağılımı*

Yaş Grupları	Kadın	Erkek	Toplam
0-6	124.698	134.950	259.648
6-10	80.185	89.863	170.048
10-15	73.853	85.036	158.889
15-18	51.865	61.742	113.607
18-21	58.601	65.086	123.687
21-25	93.281	103.493	196.774
25-30	112.326	135.322	247.648
30-35	85.768	129.848	215.616
35-40	50.620	68.596	119.216
40-45	44.770	47.553	92.323
45-50	57.919	35.402	93.321
50-55	52.956	61.991	114.947
55-60	38.344	67.813	106.157
60-65	19.801	39.455	59.256
65 ve yukarı	15.261	21.028	36.289
TOPLAM	960.248	1.147.178	2.107.426

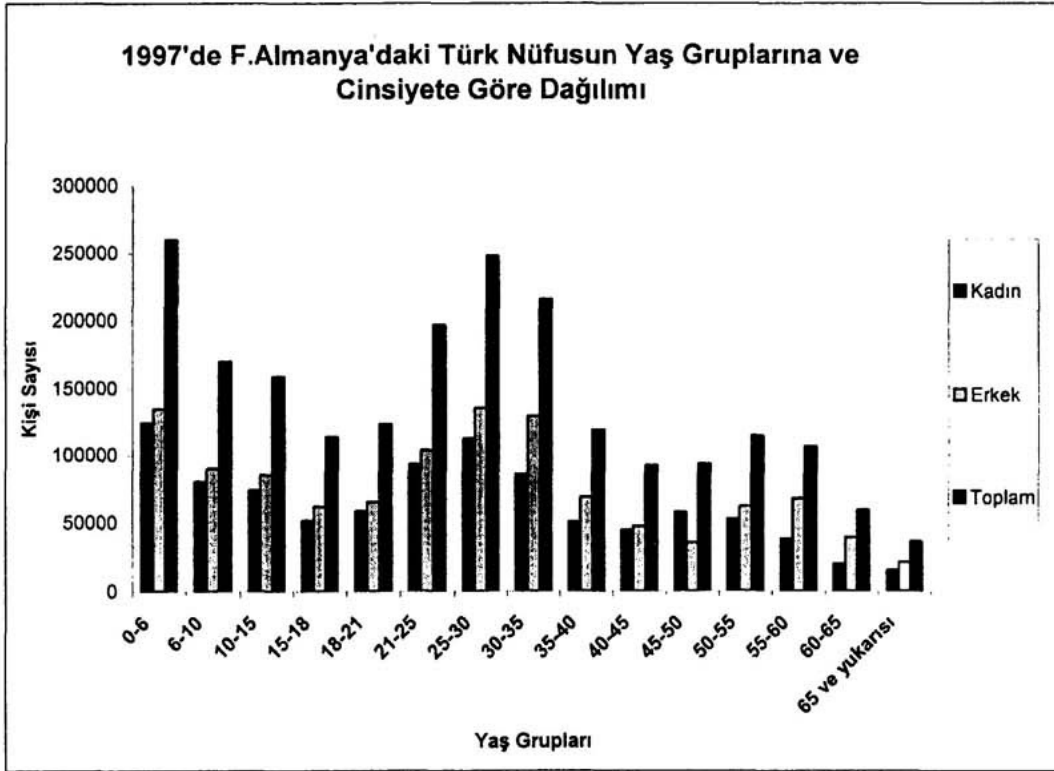
*31.12.1997'deki Durum

Kaynak : ÇSGB, YİHGM, 1997 Yılı Raporu, Ankara, 1998, S.9.

Çizelge, F. Almanya'daki Türk topluluğunun genç bir nüfus yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Toplam nüfusun %33'ü 18 yaşın ve %48'i 25 yaşın altındadır. Gençlerin büyük çoğunluğu Almanya doğumludur. 1996 yılı başında Almanya'daki toplam Türk nüfusun %33.8'inin, 18 yaşın altındaki Türk nüfusun ise %83.2'sinin Almanya'da doğduğu bilinmektedir (9). 65

ve daha yukarı yaşlarda olanların toplam Türk nüfus içindeki payı ise %1.7'dir. Almanya'daki Türk topluluğu yerli nüfusla karşılaştırmalı olarak da çok gençtir. 1996'da toplam Alman nüfus içinde 18 yaşın altındakiler, %18.9'luk bir paya sahipken, 66 yaş üstü nüfusun oranı %15.9'dur (10). Çizelgede görüldüğü gibi, 45-50 yaş grubu hariç tüm nüfus gruplarında, erkek nüfus, kadın nüfustan daha fazladır. 55-65 arası yaş gruplarında erkek nüfusun payı yükselmektedir. 1997'de F. Almanya'daki Türk topluluğunun nüfus piramidi, Çizelge 6'daki verilere göre, izleyen grafikteki gibi görünmektedir:

Grafik 1:

Kaynak : Çizelge 6'daki veriler.

3.3. Türk nüfusun F.Almanya'da yaşadığı süreye göre dağılımı

1997'de Türk nüfusun F.Almanya'da yaşadığı süreye göre dağılımı Çizelge 7'de görülmektedir:

Çizelge 7: 1997'de Türk nüfusun F.Almanya'da yaşadığı süreye göre dağılımı*

Kalış süresi (yıl)	Sayı	Nüfus Payı (%)
0-1	75.700	3.6
1-4	235.600	11.4
4-6	169.800	8.2
6-8	163.800	7.9
8-10	132.900	6.4
10-15	186.900	9.1
15-20	390.300	19.0
20-25	398.200	19.4
25-30	244.700	11.9
30 ve daha fazla	51.100	2.4
TOPLAM	2.049.000	100

* 31.12.1997'deki durum

Kaynak : ÇSGB, YIHGM, 1997 Yılı Raporu, Ankara, 1998, S.12.

Çizelgeden izleneceği gibi, toplam Türkiye'li nüfusun %53'ü on beş yıldan ve üçte ikisi on yıldan daha uzun bir süredir F. Almanya'da yaşamaktadır. Almanya'daki Türklerin yaş gruplarına göre dağılımının verildiği bir önceki çizelge dikkate alındığında, genç nüfus yapısının ortalama ikamet süresini düşürücü etkisi açıklık kazanmaktadır. Almanya'da ikamet süresine göre dağılım 18 yaş üstündeki nüfus açısından yapılabilsen, 15 yıldan daha uzun süredir orada olanların oranının çok daha yüksek olduğu görülmüştü.

3.4. Eğitim kurumlarına kayıtlı Türk nüfus

1995'te F. Almanya'da temel ve orta öğretim kurumlarına kayıtlı öğrencilerin %9.3'ü yabancıdır. Alman ve yabancı nüfusun okullaşma ve başarı oranları arasında yabancılar aleyhine açık bir fark vardır. Yabancı çocukları ve gençleri desteklemek amacıyla yıllardır yapılan çalışmalara ve alınan önlemlere karşın bu fark azaltılamamış, yabancıların durumunda bir düzelme sağlanamamıştır (11).

Türk çocukların ve gençlerin eğitim ve meslek kazanma alanındaki durumu ve sorunları F. Almanya'da yabancılarla ilgili kamu kurumlarının ve araştırmacıların yıllardır öncelikle ilgilendiği bir konudur. Bunun nedeni, yabancı çocuk ve genç nüfus içinde en büyük grubu oluşturan Türk nüfusun,

aynı zamanda eğitim ve meslek kazanma alanında en problemlili grup oluşur (12).

Türk çocukların ve gençlerin okullaşma oranları ve okul başarıları özellikle genel eğitim veren ortaokullarda ve liselerde düşüktür. Diplomasız ya da yalnızca ilköğretim diplomasına sahip olanların oranı yüksektir(13).20-30 yaş grubundaki yabancı genç kadınların yarısından fazlasının, yabancı genç erkeklerin yarısına yakınının herhangi bir meslek okulu diploması da yoktur. Bunlardan bir kısmı işsizdir; bir kısmı da formel işgücü piyasası dışında, geçici, güvensiz işlerde vasıfsız işçi olarak istihdamdadır (13). Öte yandan öğrenme özürümlülerin gönderildiği okullarda (Sonderschulen) İtalyan çocuklarla birlikte Türk çocukların oransal payları diğer yabancı gruplarından belirgin bir düzeyde daha yüksektir (14).

1996-1997 öğretim yılında Alman okullarına kayıtlı Türk çocukların okul türlerine göre dağılımı Çizelge 8’de yer almaktadır :

Çizelge 8: 1996-1997 Öğretim yılında Almanya’da orta öğrenimdeki Türk çocukların okul türlerine göre dağılımı

OKUL TİPİ	Öğrenci Sayısı		
	Yabancı	Türk	Bir Önceki Yıl Türk
Vorklassen (Okul öncesi sınıflar)	7.112	3.567	3.662
Shulkindergaerten (İlköğrenime hazırlık)	10.356	5.439	5.340
Grundschulen (İlkokullar)	389.173	169.990	155.298
Hauptschulen (Temel Eğitim Okulları)	237.399	101.882	103.776
Schluarten Mit mehreren Bildungsgaengen (Değişik dallarda eğitim veren okullar)	3.768	1.038	824
Realschulen (Ortaokullar)	78.367	30.098	30.113
Gymnasien (Liseler)	86.695	22.488	22.892
Gesamtschulen/Freie Waldorfschulen (Karmaokullar / Hür Waldorf okulları)	63.398	30.825	30.294
Abendschulen und Kollegs (Akşam okulları ve yetişkinler için liseler)	7.770	2.825	2.178
Sonderschulen (Öğrenme özürümlüler okulları)	57.202	24.493	24.716
Berufsschulen (Meslek okulları)	232.592	98.839	100.903
TOPLAM	1.173.832	491.484	479.996

Kaynak : F. Eğitim ve Bilim Bakanlığı, Grund-und Strukturdaten 1997-1998'den akt. ÇS-GB,YİHGM, 1997 Yılı Raporu, Ankara, 1998, S.18.

1970'li yıllardan günümüze Almanya'da Üniversitelerdeki Türk öğrencilerin sayısı ve yabancı öğrenciler içindeki payı da artmıştır. 1970'li yılların başında üniversitelerde Türk öğrenci sayısı 2 bin kadarken, 80'li yılların başında 7 bine ve 1990'da 13 bine yaklaşmıştır (15).

1994'de Almanya'da Üniversiteye kayıtlı öğrencilerin %7'si yabancıdır(16).1995-96 öğretim yılında 146.471 yabancı uyruklu üniversite öğrencisi vardır ve bunların %14'ü (20.631 kişi) Türk uyrukludur (17).

3.5. F. Almanya'daki Türklerin sosyo-ekonomik durumu

F. Almanya'daki Türklerin 1990'lardaki sosyo-ekonomik durumuyla ilgili kimi göstergeler Çizelge 9'da yer almaktadır :

Çizelge 9: F. Almanya'daki Türklerin sosyo-ekonomik durumuyla ilgili kimi göstergeler

Konu	1994	1996
Almanya'daki Türk Nüfus	1.955.577	2.049.100
Ortalama Hane büyüklüğü (kişi)	4.1	3.9
Toplam hane sayısı	467.000	525.410
Ortalama Hane Geliri (Aylık, DM)	3.650	3.980
Toplam Net Hane geliri (Yıllık, milyar DM)	20.455	25.094
Tasarrufların Gelir İçindeki Payı (%)	14.6	12.2
Alman Bankalarında Mevduat Hesabı Olan Türklerin Toplam Türk Nüfusuna Oranı (%)	68.33	73.4
Ortalama tasarruf Miktarı (Yıllık, Milyar DM)	2.986	3.011
Konut Sahibi Türklerin Sayısı	40.000*	54.000

* 1989

Kaynak : Türkiye Araştırmalar Merkezi, *Federal Almanya'da Türkler (1961-1997)*, Essen, 1997, S.15; ÇSGB, *YİHGM, 1996 Yılı Raporu*, Ankara, 1997, S.13; Faruk Şen, "Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Yaşayan Türklere Genel Bakış", TÜSES- Türkiye Araştırmalar Merkezi (Edit.), *30. Yılında Yurtdışındaki Türkler, İstanbul, 1989*, S.16-23; S.22.

Çizelgede görüldüğü gibi 1996'da F. Almanya'daki Türk nüfusun ortalama net hane büyüklüğü 4 kişi ve aylık ortalama net hane geliri 4 bin DM civarındadır. Tasarrufların gelir içindeki payının %12.2 düzeyinde oluşu özellikle vurgulanması gereken bir konudur. 1970'lerde Almanya'daki Türklerin

tasarruflarının gelirleri içindeki payı, %45 civarındaydı(18). Türklerin tasarruf eğiliminin sürekli azalarak 1980'lerin ikinci yarısında Alman nüfusun tasarruf eğilimine eşitlendiği bilinmektedir. (1986: Türkler %16, Almanlar %14.6) (19) Tasarrufların payındaki bu önemli azalma, 1970'lerde Almanya'daki Türklere egemen olan "bir lokma bir hırka ve olabildiğince tasarruf" anlayışındaki değişime işaret etmektedir. Bu değişim, F. Almanya'daki Türklerin gelecek planlarının artık 1970'lerden farklı oluşu ve zamanla Alman toplumunun kimi tüketim alışkanlıklarını benimsemeleri gibi etkenlerle açıklanabilir. 1996'da Almanya'da konut sahibi olan Türklerin sayısı ise 54 bin kişidir ve Türk nüfusun 2/3'sinden fazlasının Alman Bankalarında mevduat hesabı vardır.

1975'den bu yana özellikle 1980'lerin ilk yarısında F. Almanya'da kendi işyerlerini kuran Türklerin sayısı da hızla artmıştır. İlk yıllarda yalnızca Türk tüketicisi için gıda maddeleri satışı yapan ve gastronomi alanında faaliyet gösteren Türk işletmeler, giderek Alman tüketicisiye de yönelmiştir. 1996'da Almanya'da toplam 42 bin Türk işletmesi, elektronikten tekstile, turizmden inşaat sektörüne kadar 90 değişik alanda faaliyet göstermekte ve 186 bin kişiye istihdam olanağı sağlamaktadır (20).

1975'den 1996'ya Türk işletmelerinin sayısal gelişimi Çizelge 10'da görülmektedir :

Çizelge 10: Türk işletmelerinin sayısal gelişimi (1975-1996)

YIL	SAYI	ARTIŞ ORANI (%)
1975	100	-
1976	950	850
1977	2200	131.6
1978	4100	86.4
1979	7500	82.9
1980	10000	33.3
1981	10500	5.0
1982	11500	9.5
1983	12500	8.7
1984	15600	24.8
1985	20100	28.8
1986	23000	14.4
1987	25500	10.9
1988	28000	9.8
1989	29000	3.6
1990	33000	13.8
1991	34000	3.0
1992	35000	2.9
1993	37000	5.7
1994	39000	5.4
1995	40500	3.8
1996	42000	3.7

Kaynak : Türkiye Araştırmalar Merkezi, F. Almanya'da Türkler (1961-1997), Essen, 1997, S.15. Yurtdışındaki Türkler, İstanbul, 1989, S.16-23; S.22.

4. F. Almanya'daki Türk nüfusun başlıca sorunları

4.1. İşsizlik

F. Almanya'daki Türklerin en önemli sorunlarından biri işsizliktir. Türk nüfusun işsizlik düzeyi, yalnızca ülkedeki genel işsizlik ortalamasından değil, yabancı nüfusun kendi içindeki işsizlik ortalamasından da daha yüksektir.

F. Almanya genelindeki ve yabancı nüfus içindeki işsizlik düzeyi ve 1980-1996 döneminde bu ikisinin mutlak ve oransal karşılaştırması Çizelge 11'de görülmektedir:

Çizelge 11: F. Almanya'da yerli ve yabancı nüfusun işsizlik oranları*
1980-1996

YIL	İşsizlik Oranı		Fark	
	Genel	Yabancılar	Mutlak	Görelî (%)
1980	3.8	5.0	1.2	31.6
1981	5.5	8.2	2.7	49.1
1982	7.5	11.9	4.4	58.7
1983	9.1	14.7	5.6	61.5
1984	9.1	14.0	4.9	53.8
1985	9.3	13.9	4.6	49.5
1986	9.0	13.7	4.7	52.2
1987	8.9	14.3	5.4	60.7
1988	8.7	14.4	5.7	65.5
1989	7.9	12.2	4.3	54.4
1990	7.2	10.9	3.7	51.4
1991	6.3	10.7	4.4	69.8
1992	6.6	12.2	5.6	84.8
1993	8.2	15.1	6.9	84.1
1994	9.2	16.2	7.0	76.1
1995	9.3	16.6	7.3	78.4
1996	10.1	18.9	8.8	87.1

* İşsizlik oranları eski B. Almanya eyaletlerindeki işsizliği kapsar.

Kaynak : Bericht der BBfA., Dezember 1997, Bonn, 1998, S.205.

Çizelgeden izleneceği gibi, F. Almanya'da 1980'de %3.8 olan genel işsizlik oranı, 1985'de %9.3'e ve 1996'da %10.1'e yükselmiştir. Buna karşılık yabancılar arasındaki işsizlik oranı 1980'de %5 iken, 1985'de %13.9 ve 1996'da %18.9'dur. Genel ve yabancı nüfus açısından işsizlik oranları arasındaki göreceli fark, 1980'de %31.6 iken, 1990'da %51.4'e ve 1996'da %87.1'e ulaşmıştır. Böylece yerli ve yabancı nüfusun işsizlik oranları arasındaki fark sürekli artarak 1990'dan sonra yabancı nüfus aleyhine iyice derinleşmiştir.

Yabancılar arasındaki işsizliğin, gelinen ülkeye göre dağılımına bakıldığında işsizlikten birinci sırada etkilenenlerin Türkler olduğu görülmektedir :

Çizelge 12: Geldikleri ülkeye göre yabancı nüfusun işsizlik oranları, 1980-1996

Yıl (1)	Genel işsizlik oranı	Yabancı nüfus işsizlik oranı	Yunanistan	İtalya	Portekiz	İspanya	Yugoslavya	Türkiye
1980	3.5	4.8	4.1	5.5	2.1	3.2	2.8	6.3
1981	5.4	8.5	6.9	8.4	3.8	5.1	5.2	11.2
1982	7.5	11.8	9.9	11.9	6.6	7.3	8.2	14.9
1983	8.6	13.7	12.0	13.9	9.7	8.9	9.7	16.7
1984	8.6	12.7	11.7	13.9	7.3	8.8	9.3	14.4
1985	8.7	13.1	11.4	14.7	7.6	8.7	9.0	14.8
1986	8.2	13.0	11.5	14.6	7.7	8.5	8.2	14.5
1987	8.4	14.1	12.1	16.1	8.0	9.1	8.8	15.5
1988	8.1	13.9	13.5	15.9	7.4	8.9	8.5	14.5
1989	7.3	11.2	11.4	13.2	6.1	7.7	6.9	11.6
1990	6.6	10.1	9.7	10.5	5.5	6.8	6.0	10.0
1991	6.0	10.6	10.1	11.2	5.8	6.7	6.5	11.0
1992	5.8	12.3	12.7	13.6	6.3	7.7	9.2	13.5
1993	7.4	15.3	17.4	18.3	9.7	10.8	11.0	17.4
1994	7.9	15.5	16.2	17.0	11.2	11.2	9.8	18.9
1995	9.0	16.2	15.8	16.2	12.3	10.6	8.8	19.2
1996	11.2	18.6	17.8	18.0	13.2	11.7	9.9	22.5

(1) Her yılın Eylül ayındaki durum

Kaynak : Bericht der BBfA., Dezember 1997, Bonn, 1998, S.209.

Türklerin iş bulma konusundaki güçlüklerinin açıklanmasında, eğitim ve nitelik düzeyi gibi nesnel etkenlerin yanısıra, öznel etkenin de önemli bir rolü olduğu vurgulanmaktadır. Türklerin işgücü piyasasına girişte ayrımcılıkla karşılaştığı, Türkiye Araştırmalar Merkezinin Uluslararası Çalışma Örgütü için yaptığı bir araştırmada (1995) saptanmıştır. Araştırmaya göre iş arayan Türkler genelde %19 oranında ve bazı sektörlerde %52'ye varan bir oranda ayrımcılığa uğramaktadır (21).

4.2. Eşit Olmayan yasal ve fiili statü

F.Almanya'daki Türklerin gerek yasal hakları gerekse yaşam ve çalışma ortamında fiilen kullanabildikleri hakları bakımından yerli nüfusla eşit konumda bulunmadığı tartışmasız bir gerçektir. Genelde yabancılar, özellikle de Türkler için geçerli olan bu eşitsiz konumun, yaşamın her alanında ortaya çıkan pek çok göstergesi vardır. Bu göstergeler arasında en açıklayıcı olanı, Türklerin Almanya'daki ikamet statüleridir.

Bilindiği gibi F. Almanya'daki Türkler, kural olarak Almanya'da yaşama-ya devam edip etmeme konusunda özgür iradeleri ile karar verme hakkına sahip değildir. Diğer yabancılar gibi Türklerin de ikamet statüsü, Yabancılar Yasasına göre, Yabancılar Dairesinin tanıdığı izne göre belirlenmektedir. "Oturma İzini" önce belirli bir süre için; bir dizi koşulun gerçekleştiği durumlarda ise "süresiz" olarak tanınmaktadır. "Oturma hakkı" gerçekte tek güvenli ikamet statüsüdür (22). Aslında "Oturma Hakkı" da yabancıya sınırsız bir ikamet özgürlüğü tanımamaktadır. Bu hakkın "yanmaması" için, sürekli Almanya'da yaşamak, daha doğrusu altı aydan daha uzun bir süre Almanya'dan ayrılmamak gereklidir. Almanya'daki T.C. vatandaşlarının sözedilen ikamet statülerine göre dağılımı Çizelge 13'te yer almaktadır :

Görüldüğü gibi 1996 yılı sonunda F. Almanya'daki toplam 2.049 bin Türk vatandaşından yalnızca %25.3'ü tek güvenli ikamet statüsü olan "Oturma Hakkı"na sahiptir. Son yıllarda bu hakka sahip olanların sayısı artmamış; tersine yavaş da olsa azalmıştır. Buna karşılık "Süresiz oturma izni"ne sahip olanların sayısında önemli bir artış vardır. Türk nüfusun Almanya'da yaşadığı süreye göre dağılımı (Bkz. yukarıda Çizelge 7) gözönüne alındığında Çizelge 13'deki verilerin anlamı daha da açıklık kazanmaktadır. Buna göre, 2/3'sinden fazlası on yıldan daha uzun süredir F. Almanya'da yaşayan Türk nüfusun ancak 1/4'i tek güvenli ikamet statüsü olan "Oturma Hakkı"na sahip-

Çizelge 13: F. Almanya'daki Türklerin ikamet statülerine göre dağılımı, 1992-1996

Yıl *	Sürelili oturma izni olanlar	Süresiz oturma izni olanlar	Oturma hakkı olanlar
1992	295.630	371.779	534.441
1993	292.813	409.469	537.448
1994	286.030	450.495	536.112
1995	277.993	494.364	530.321
1996	270.598	534.493	519.478

* Her yılın Aralık ayındaki durum

Kaynak : ÇSGB, YİHGM, 1996 Yılı Raporu, Ankara 1997, S.13; Bericht der BBfA., Dezember 1997, Bonn, 1998, S.181.

tir. Faruk Erem'in bundan 20 yıl önce vurguladığı gibi, "Daima, belki de haklı olmayan sebeplerle sınır dışı edilme tehlikesi karşısında kalmak, insan için zorunlu olan güvenlik duygusunu yok etmektedir" (23). Geçen zaman, başka bir ifadeyle F. Almanya'daki Türklerin uzun yıllardır bu güvensizlik duygusu ile yaşamını sürdürmesi, sorunu ağırlaştırılan bir rol oynasa gerektir.

Bu bağlamda F. Almanya Yabancılar Ofisi'nin 1995'te gerçekleştirdiği temsil gücü olan araştırmanın sonuçları dikkat çekicidir. Araştırma bulgularına göre, Almanya'daki 15-24 yaş grubundaki Türk gençlerin %28.5'i "Almanya'da kalabilme konusunda emin değildir". Gençlerden %31.6'sı "geçerli hukuk kurallarını anlaşılabilir bulmadığını"; %24.4'ü "sürekli olarak bir şeyleri yanlış yapma korkusu içinde olduğunu" ve %26.8'i "hak ve yükümlülükleri konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığını" belirtmiştir (24).

Öte yandan 1960'larda ve 1970'lerde olduğu gibi, istihdamdaki Türk nüfusun çalışma yaşamındaki yeri, bugün de "en altta"dır. Kırkiki bin Türk'ün Almanya'da kendi işletmesini kurmuş olması, çoğunluk açısından bu gerçeği değiştirmemiş; tersine, giderek artan işsizlik, Türk nüfusun işgücü piyasasındaki koşullarını daha da olumsuz etkilemiştir.

F.Almanya’da yabancılar bugün de öncelikle yoğun bedensel çalışmayı gerektiren ve Almanların çalışmak istemediği ağır ve itibarsız işlerde çalışmaktadır (25). İmalat Sanayii, yabancı işçilerin en yoğun olduğu ve istihdamdaki toplam işçi sayısının yarısına yakınının yabancıardan oluştuğu sektördür. Akar Bant, akort ve vardiyalı çalışma gerektiren işlerde çoğunlukla yabancı işçiler çalışmaktadır (26). Yıkama ve temizlik işlerinde çalışanların büyük çoğunluğu yabancı uyrukludur. Buna karşılık hizmet sektöründe yabancılar, nüfuslarına göre çok düşük oranda istihdam edilmektedir (27). 1997’de Türk işçilerin %57.2’si imalat sanayiinde ve inşaat işkolunda çalışmaktadır (28).

İşgücü piyasasında olduğu gibi, konut piyasasında da yabancıların özel sorunlar yaşadığı bilinmektedir. Pek çok ev sahibi yabancı uyrukluları kiracılığa kabul etmemekte, yabancıların çoğu, Almanların artık oturmak istemediği evlerde ve semtlerde oturmaktadır (29).

Fırsat eşitsizliğinin, F. Almanya’da doğup büyüyen ve orada üniversiteye girme başarısını gösteren Türk gençler açısından geçerli olup olmadığı konusunda, 1994’te yapılan bir araştırma fikir vermektedir. Türkiye Araştırmalar Merkezi, söz edilen çalışmada Alman üniversitelerindeki T.C. uyruklu öğrencileri yüksek öğrenim amacıyla Almanya’ya gelenler ve orta öğrenimini Almanya’da tamamlayanlar olarak iki grupta incelemiştir. Çoğu Almanya doğumlu olan ikinci gruptaki öğrencilerden yalnızca %12.8’i Almanya’da meslekte ilerleme imkanlarını "çok iyi" gördüklerini belirtmiştir (30). Gelecekte meslek yaşamında Almanlarla fırsat eşitliğine sahip olup olmayacakları konusunda da gençlerin %58.4’ü olumsuz tahmin belirtmiştir (31).

Genel olarak yabancıların, özelde T.C. uyrukluların eşitsiz yasal statü sorununun en önemli boyutu, siyasal katılma hakkından yoksun bulunmalarıdır. Alman hükümetlerince çifte vatandaşlık konusuna demokratik bir çözüm getirilmeyişi sorunu daha da ağırlaştırmaktadır. Alman vatandaşlığına geçmek, göçmenler için hiç değilse hukuksal statü bakımından Almanlarla eşit konuma gelerek, buldukları toplumda siyasal yaşama katılma hakkına da sahip olmayı ifade etmektedir. Bunun gerçekleşmesini, göçmenlerin doğduğu, kültürel bağlarını koruduğu toplumun vatandaşlığından vazgeçmesi ön koşuluna bağlayan yürürlükteki anlayışın, çağdaş ve demokratik olmadığı açıktır.

Alman vatandaşlığına geçen Türklerin sayısında son yıllarda belirgin bir artış vardır. 1991’de 3529 T.C. vatandaşının Alman uyruğuna geçmesine karşılık (32), 1997 yılında bu sayı 59.628’e yükselmiştir (33).

Temsil yeteneği olan 1995 tarihli kamu araştırmasında F. Almanya'daki Türklerden %46.7'sinin Alman vatandaşlığına geçmeyi açıkça reddettiği, %27.1'inin bu konuda kararsız olduğu ve %26.2'sinin Alman vatandaşlığına geçmeyi düşündüğü saptanmıştır (34). Alman vatandaşlığına geçmeyi düşünenlere bunun gerekçesi sorulduğunda Türklerin 3/4'ü "Almanlarla hukuksal bakımdan eşit statüye kavuşmak" yanıtını vermiştir (35). Belirtilen bu gerekçe de aslında, "yabancı" ile "vatandaş" statüleri arasındaki derin farkı vurgulamaktadır. Oysa Faruk Erem'in işaret ettiği gibi " 'Yabancı' ile 'Vatandaş' arasındaki fark genişledikçe, bundan 'İnsan Hakları' zarar görür" (36).

4.3. Irkçı-Yabancı düşmanı şiddet eylemleri

%48'i 25 yaşından genç olan F. Almanya'daki Türk topluluğunun diğer bir temel sorunu, ırkçı-yabancı düşmanı şiddet eylemlerinin boy hedefi olmalarıdır. 1990'ların başında "Almanya'da ırkçı-yabancı düşmanı şiddet eylemleri 1945 sonrası Almanya tarihinde görülmemiş boyutlara" ulaşmıştır (37). Başta Türkler olmak üzere yabancılara ve onlara ait konut ve işyerlerine yönelik binlerce şiddet eylemi gerçekleşmiştir. Mölln ve Solingen katliamları, yabancı düşmanlığının ve ırkçılığın Almanya'da "arızı bir tezahür olmadığını" göstermiştir (38).

1991-1996 yıllarında suç oluşturan yabancı düşmanı eylemlerin türlerine göre dağılımı Çizelge 14'de görülmektedir :

Çizelge 14: Suç oluşturan yabancı düşmanı eylemler 1991-1996

Suç türü	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Öldürme suçu						
Tamamlanmış	3 (3 ölü)	4 (6 ölü)	2 (6 ölü)	-	-	-
Denenmiş	-	28	18	8	8	11
Yaralamalar	236	576	727	494	372	307
Patlayıcı madde suçları	-	12	3	1	-	-
Yangın çıkarma suçları	335	596	284	80	37	27
Diğer yabancı düşmanı suçlar	1852	5120	5687	2908	2051	1887
Suç eylemleri toplamı	2426	6336	6721	3491	2468	2232

Kaynak : Bericht der BBfA., Dezember 1997, Bonn, 1998, S.191.

Çizelgedeki eylemler, polise bildirilen ve kayıtlara geçen olaylarla sınırlıdır. Çok sayıda saldırının kayıtlara yansımadağı ve gerçekte yabancı düşmanı şiddet eylemlerinin daha yaygın olduğu bilinmektedir (39). Yabancı düşmanlığı, fanatik sağcılarının ve Neonazilerin saldırıları ile sınırlı değildir. Almanya'da yabancılar, sürekli ve genel bir hoşgörüsüzlükle, kamu kurumlarında ve güvenlik güçlerinde de gözlenen, örneklenen "objektif olmayan bir tutumla" karşı karşıyadır (40).

5. F. Almanya'daki Türklerin koloni yaşamı

Yabancıların, özellikle de Türklerin, F. Almanya'da kendi içinde kapalı bir grup olarak yaşadıkları, Alman kamu kuruluşlarının araştırmalarında da vurgulanan bir olgudur (41). Daha önce sözü edilen 1995 tarihli kurum araştırmasında, Türklerin önemli bir bölümünün Alman işçiler ve aileleri ile hiçbir ilişki ve iletişim içinde bulunmadıkları saptanmıştır (42).

Yabancıların, özellikle Türklerin önemli bir kısmının, yaşadıkları kentlerin belirli semtlerinde yoğunlaştıkları, iş dışı tüm zamanlarını kendi çevreleri içinde geçirdikleri, kendi dernek, kahve vb. buluşma yerlerinde biraraya geldikleri, özetle toplumsal ilişkilerinin hemen tümü ile kendi aralarındaki ilişkilerle sınırlı olduğu bilinmektedir. Son yıllarda yoğunlaşan yabancı düşmanlığına, dışlanmalarına ve önceki bölümlerde değinilen diğer sorunlarına karşı Türk topluluğunun büyük çoğunluğunun tepkisi, bir savunma refleksi göstererek daha çok kendi içine çekilmek yönünde olmaktadır.

Bu kolonileşmenin boyutlarının en açıklayıcı göstergelerinden birisi, çoğu Almanya doğumlu, iyi Almanca bilen, orada ortaöğrenimini başarıyla bitirip Üniversiteye girebilen Türk gençlerinin toplumsal ilişkileri olsa gerektir. Türkiye Araştırmalar Merkezi'nin Üniversite Araştırması'nda (1994) bu gruptaki gençlerin de kendi içinde kapalı bir grup oluşturduğu saptanmıştır. Anılan gruptaki gençlerin %70.8'i, ders dışı özel konularda Alman öğrencilerle ilişki kurmayı istemediğini belirtmiştir (43). Gençlerin tümüne yakını, sosyal çevrelerinin en önemli bileşenleri olarak sırasıyla ailelerini, Üniversite'deki Türk arkadaşlarını ve diğer Türk çevrelerini göstermiştir (44).

F.Almanya'daki Türk topluluğunun kendi içinde oldukça örgütlü olduğu bilinmektedir. 1997'de Almanya'da faaliyet gösteren ve oradaki T.C. vatandaşları tarafından kurulmuş toplam 1722 dernek vardır (45). Çoğu yerel düzeyde çalışan bu derneklerin merkezileşmesi yönünde son yıllarda olumlu adımlar da atılmıştır.

SONUÇ

F. Almanya'daki T.C. vatandaşlarının 1967'de 172 bin olan toplam nüfusu, 1997'de 2 milyonu aşmaktadır ve Türk topluluğu, ülkedeki yabancı nüfus içinde üçte bire yakın bir oranla en büyük grubu oluşturmaktadır. Türk topluluğunun 1960'lardan günümüze uğradığı değişim heterojenleşme yönündedir. 1960'larda Türk topluluğu çoğunluğu yetişkin yaştaki işçilerden oluşan homojen bir gruptu. Bugünkü Türk topluluğu ise genç ve bağımlı nüfusun payının yükseldiği, işçilerin, işsizlerin, öğrencilerin, girişimcilerin, Alman vatandaşlığına geçenlerin de içinde yer aldığı heterojen bir gruptur. Özellikle 1980'li yıllarda ve 1990'larda siyasal sığınmacı statüsü ile Almanya'da yaşayan Türk kökenli nüfusun artışı, heterojenleşmenin diğer bir kaynağıdır. Bu heterojenleşme ile birlikte, F.Almanya'daki Türklerin geçmişte büyük ölçüde işyerleri ile sınırlı olan yaşam alanı da genişlemiştir.

Yetişkin nüfusun önemli bir bölümü uzun süredir Almanya'da yaşamaktadır ve 18 yaşından genç olanların %83'ü F. Almanya doğumludur. Türk topluluğu artık erkek ve kadın nüfus paylarının birbirine yakın olduğu, çocukların ve gençlerin çoğunluğu oluşturduğu bir nüfus piramidine sahiptir. Öte yandan geri dönüş eğilimi ile birlikte, tasarrufların gelir içindeki payı da 1970'lerden günümüze büyük ölçüde azalmıştır. Bu göstergeler F. Almanya'daki Türk nüfusun kendi sürekliliğini sağlayan bir sürece girdiğini ve kalıcılaştığını vurgulamaktadır.

%48'i 25 yaşından genç olan Türk topluluğu F. Almanya gibi gelişmiş bir Avrupa ülkesinin yaşam ortamında bir yandan eğitim, meslek edinme ve işgücü piyasasına giriş konularında sorunlarla; bir yandan da ayrımcı yasa ve uygulamalarla ve artan yabancı düşmanı şiddet eylemleri ile karşı karşıyadır.

Bütün bunlar, gerek Alman gerekse Türk yetkililerin söylemde vazgeçtikleri ama gerçekte sürdürdükleri "konuk işçi" bakış açısını artık değiştirmeleri gerektiğine işaret etmektedir. Göçmen kavramı, göçmen olan insanların yaşamını buldukları yerde sürdürme hakkı ile bağlantılıdır ve yasal statü bakımından yerli nüfusla eşit haklara sahip olmayı gerektirir. Bunun göçmenlerin toplumsal ve özellikle siyasal yaşama katılmasını sağlayan sonuçları çok önemlidir ve aynı toplumda yaşayan bütün insanların yararınadır.

Vurgulanması gereken diğer bir konu uzun yıllarını F. Almanya'da geçirip, sonuçta ülkeye geri dönme tercihi yapan ve son dönemde de yılda ortalama

ma 44 bin kişiyi bulan önemli bir kitlenin varlığıdır. Geri dönenlerin de büyük bir bölümü çocuk ve gençtir. Geri dönenler konusunda sayıları ve yaş gruplarına dağılımı dışında veri bulunmaması, uluslararası işçi göçü hareketinin dönüş boyutuna gösterilen duyarsızlığın bir göstergesidir. F. Almanya'daki Türk topluluğunun güncel sorunlarına ve beklentilerine uygun politikalarla desteklenebilmesi ve geri dönen kitleye ihtiyaç duydukları hizmetlerin sağlanabilmesi, konunun araştırma ve uygulama boyutlarının ilgililerce gündeme alınmasını gerektirmektedir.

DİPNOTLAR VE KAYNAKÇA

- 1) A.S.Gitmez (1983), Yurtdışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler, İstanbul; S.20.
- 2) ÇSGB. (1998), YİHGM., 1997 Yılı Raporu, Ankara; S.3.
- 3) Bkz. bu çalışmada Çizelge 4.
- 4) ÇSGB. (1997), YİHGM, 1996 Yılı Raporu, Ankara, S.13; ÇSGB. (1998), S.13.
- 5) Bericht der Beauftragten der Bundesregierung für Auslaenderfragen (Bericht der BBfA.) (1998a), Bonn, S.179.
- 6) ÇSGB. (1997), S.11; ÇSGB. (1998), S.11.
- 7) Beauftragte der Bundesregierung für Auslaenderfragen (BBfA) (1998b), Daten und Fakten zur Auslaendersituation, Bonn, S.7.
- 8) a.k.
- 9) ÇSGB., (1997), S.11.
- 10) BBfA. (1998b), S.8.
- 11) Bericht der Beauftragten der Bundesregierung für Auslaenderfragen (Bericht der BBfA.) (1994), S.19; Bericht der BBfA, (1998a), S.30.
- 12) Zentrum für Türkeistudien (ZfT.), (1994a), Auslaender in der BRD. Ein Handbuch, Opladen, S.267.
- 13) Bericht der BBfA. (1998a), S.34.
- 14) Bericht der BBfA. (1994), S.19, Bericht der BBfA. (1998a), S.34.
- 15) ZfT., Türkische Studenten u. Hochschulabsolventen in der BRD., (1994b), Bonn, S.3.
- 16) Bericht der BBfA. (1998a), S.39.
- 17) ÇSGB. (1998), S.19.
- 18) Faruk Şen (1989) "Yurtdışındaki Türk Varlığı : Sorunlar Beklentiler", TÜSES- Türkiye Araştırmalar Merkezi (Edit.), 30. Yılında Yurtdışındaki Türkler; İstanbul, S.9-15; S.13.

- 19) a.k.
- 20) Türkiye Araştırmalar Merkezi (TAM.), (1997), F. Almanya'da Türkler, Essen, S.15.
- 21) TAM., (1997), S.22.
- 22) Bericht der BBfA., (1998a), S.21.
- 23) Faruk Erem, (1979), "Göçmen İşçilerin İnsan Hakları", TODAİE., İnsan Hakları Yıllığı 1979; S.11-16; S.13.
- 24) Bericht der BBfA., (1998a), S.22.
- 25) Institut der Deutschen Wirtschaft Köln (IdDWK), (4/1994), Gewerkschaftsreport, S.12. 1970'lerdeki durum için bkz. İİBK (1975), F. Almanya'da Yabancı İstihdamı, Ankara, S.16-19.
- 26) IdDWK., (4/1994), S.20.
- 27) Bericht der BBfA., (1998a), S.52.
- 28) ÇSGB., (1998), S.15.
- 29) IdWK., (4/1994), S.25.
- 30) ZfT. (1994b), S.23.
- 31) a.k.
- 32) TAM., (1997), S.21.
- 33) ÇSGB (1998a), S.11.
- 34) Bericht der BBfA., (1998a), S.26.
- 35) a.k.
- 36) Erem, (1979), S.11.
- 37) DGB, (1995), Minderheiten Schtzen, Rechtsextremismus Bekaempfen, Düsseldorf; S.13.
- 38) a.k.
- 39) Hakkı Keskin (1995), "Nationalismus und Rassismus im vereinigten Deutschland", Friedrich Ebert Stiftung, (Edit.) Die Wiedergeburt des nationalistischen Denkens, Bonn, S.83-110; S.99.
- 40) Keskin, (1995), S.86.
- 41) Bericht der BBfA., (1998a), S.153 vd.
- 42) a.k.
- 43) TAM., (1994), S.19.
- 44) a.k., S.20.
- 45) ÇSGB., (1998), S.19; ayrıca bkz. Bericht der BBfA. (1998a), S.153.